

УДК 378.147.013.42

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-2.26>**Н. Д. Кабусь**

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

РОЗВИТОК ЗДАТНОСТІ ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ Й САМОУПРАВЛІННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ ГРУП

Статтю присвячено пошуку ефективних способів розвитку вмінь самоорганізації й самоуправління майбутніх фахівців соціальної галузі. У дослідженні доведено, що саме наявність організаційно-управлінських умінь найбільшою мірою визначає здатність соціальних педагогів, соціальних працівників до організації діяльності зі сталого розвитку соціальних груп, управління нею з метою поступового переведення їх представників на рівень самоорганізації й самоуправління власним розвитком, налагодження взаємодії різних соціальних суб'єктів для спільної діяльності з метою сталого розвитку особистості, соціальної групи, суспільства загалом.

Відповідно до мети визначено суть та умови сталого розвитку соціальних спільнот, особливості соціально-педагогічної діяльності зі сталого розвитку соціальних груп, розкрито організаційно-управлінські вміння фахівця соціальної галузі як компонент готівності майбутніх фахівців соціальної галузі до діяльності в контексті сталого розвитку. Доведено, що створення духовно насиченого розвивально-творчого середовища в освітньому процесі вишу як сукупності навчально-виховних, соціально-психологічних, змістовно-методичних, організаційно-управлінських умов, що сприяють духовно-творчому і професійно-суб'єктному розвитку майбутніх фахівців, забезпечують їхню активну діяльність щодо здобуття системи професійних знань, набуття стійкої системи духовно-ціннісних орієнтирів і практичних умінь створювати відповідну атмосферу у професійній діяльності, є невід'ємною умовою розвитку вмінь самоорганізації та самоуправління майбутніх фахівців соціальної галузі.

Обґрунтовано етапи розвитку здатності самоорганізації й самоуправління майбутніх фахівців: організаційно-ціннісний, розвивально-творчий, етап самоорганізації й самоуправління, що в сукупності сприяють становленню майбутніх соціальних педагогів і працівників як активних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності зі сталого розвитку соціальних груп. Майбутні фахівці стають здатними до самоорганізації власної діяльності й організації діяльності інших – діють для популяризації волонтерської діяльності у студентському середовищі, професії соціального педагога та працівника в суспільстві, за власним почином реалізують авторські програми та проєкти в контексті сталого розвитку з метою поступового переведення представників різних соціальних груп на рівень самоорганізації та самоуправління.

Ключові слова: сталий розвиток, соціальна група, соціально-педагогічна діяльність, фахівці соціальної галузі, готівність, самоорганізація, самоуправління.

Постановка проблеми. Досягнення сталості розвитку людської цивілізації визнане міжнародною спільнотою одним із ключових завдань третього тисячоліття [1] і передбачає збалансований екологічний, економічний і соціальний прогрес світової спільноти протягом тривалого часу, збереження умов існування людського суспільства, цілісності й життєздатності біосфери, стабільності соціальних і культурних систем та їх подальше поліпшення, можливе умови сталості розвитку на всіх рівнях – особистості, соціальних груп, суспільства загалом. Поняття «сталість» як антипод розбалансованості, дисгармонійності означає здатність забезпечувати стійку прогресивність, гармонійність, цілісність розвитку, позитивність

його результатів на основі самокерованості, спроможності попереджати та творчо вирішувати проблеми, що виникають [2, с. 34].

У цьому контексті відзначимо, що фахівці соціальної галузі – соціальні педагоги, соціальні працівники, які у професійній діяльності взаємодіють із різновіковими соціальними групами – дітьми, молоддю, дорослими, людьми старшого віку, сім'єю, а також представниками проблемних груп і «груп ризику», – за своїм професійним призначенням і рівнем компетентності можуть бути важливими суб'єктами стимулювання представників різних соціальних груп до сталого розвитку, під яким розуміємо стійкий гармонійний прогрес соціальної спільноти на засадах гуманізму, позитивної

соціальної взаємодії та солідарності, здатності до само- та взаємодопомоги, самовідновлення й удосконалення, об'єднання зусиль для сталого прогресивного розвитку суспільства [2, с. 80]. Водночас досягнення цього потребує оновлення основних стратегічних орієнтирів професійної діяльності фахівців соціальної сфери відповідно до вимог сьогодення, зокрема зміщення акцентів: 1) зі створення сприятливих зовнішніх умов для позитивного розвитку та соціалізації представників різних соціальних груп, пошуку шляхів попередження і подолання проблем їх соціалізації – на розвиток суб'єктності особистості, її стимулювання до самоуправління власним розвитком і здійснення активного позитивного впливу на інших людей; 2) із розробки способів налагодження позитивної внутрішньо- та міжгрупової взаємодії, попередження конфліктів – на розвиток духовного рівня соціальності суб'єктів, їхньої здатності діяти для підвищення консолідованості соціальної групи й суспільства загалом [2, с. 6].

Водночас відзначимо: для того, щоб сприяти виходу представників різних соціальних груп на рівень сталого розвитку, що передбачає здатність до самоорганізації й самоуправління власною діяльністю і розвитком, соціальні педагоги та працівники насамперед самі мають бути на рівні сталого розвитку, спроможними до самоорганізації й самоуправління, постійного професійно-творчого вдосконалення (важливим є розвиток їхньої самоуправлінської компетентності) – і бути здатними свідомо діяти для розвитку означених якостей у інших людей. Однак спостереження за майбутніми фахівцями соціальної галузі свідчать, що значна кількість студентів не виходить на рівень самоорганізації та самоуправління власною діяльністю навіть на старших курсах, а формування відповідних умінь є одним із найскладніших завдань у процесі професійної підготовки, отже, необхідно є цілеспрямована діяльність із розвитку означених якостей у майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема формування готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, соціально-педагогічної розглядається у працях Ю.Д. Бойчука, О.А. Жерновникової, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, В.А. Поліщук, З.З. Фалинської та ін. Питанням саморозвитку, самоорганізації здобувачів вищої освіти присвячено дослідження І.Д. Беха, І.П. Гук, О.М. Іонової, Н.С. Мушинської, І.Ф. Прокопенка, Л.С. Рибалко, котрі відзначають, що у процесі самоорганізації утворюються вміння й особистісні якості, які забезпечують якість навчання студентів та ефективність їхньої майбутньої професійної діяльності. Водночас актуальним залишається питання дослідження способів розвитку здатності до самоорганізації й самоуправління у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі, що є важливою умовою набуття

ними здатності сприяти переведенню представників різних соціальних груп на рівень саморозвитку й самоорганізації.

Метою статті є висвітлення способів розвитку здатності майбутніх фахівців соціальної галузі до самоорганізації й самоуправління власною діяльністю як умови формування їхньої готовності до професійної діяльності зі сталого розвитку соціальних груп.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць О.М. Іонової [3], А.О. Рижанової [4] дозволяє стверджувати, що умовами сталого розвитку соціальних спільнот будь-якого рівня є: 1) прогресивний розвиток особистості як відповідального суб'єкта власної життєдіяльності, спроможного до свідомого самотворення власного життя, попередження кризових станів, ефективної творчої відповіді на виклики, які виникають у житті; 2) становлення особистості як активного соціального суб'єкта, котрий усвідомлює власну належність до солідарних соціальних спільнот різного рівня – сім'ї, громади, нації, цивілізації – та свідомо діє для їх позитивного розвитку, підвищення рівня цілісності та консолідованості, здатен об'єднувати зусилля з метою сталого прогресивного розвитку суспільства. Отже, основою сталого розвитку соціальних спільнот є становлення особистості (як основного елемента соціальної спільноти будь-якого рівня) як суб'єкта і творця власного та суспільного життя, а основними умовами становлення суб'єктності є розвиток здатності особистості до самоорганізації та самоуправління власним розвитком і життєдіяльністю загалом.

З огляду на це соціально-педагогічну діяльність зі сталого розвитку соціальних груп визначаємо як спеціально організовану багаторівневу систему цілеспрямованих переконливих впливів на мотиваційно-ціннісну, світоглядну, діяльнісно-поведінкову спрямованість соціальної групи з метою активізації процесів її саморозвитку й самоорганізації, становлення суб'єктності її представників, що здійснюється на різних рівнях ієрархії: 1) реалізації соціальної політики держави (зокрема через створення соціальної реклами, розробку й реалізацію соціально-педагогічних проектів); 2) налагодження соціального партнерства, спільної діяльності різних соціальних суб'єктів із метою стимулювання соціальних груп до сталого розвитку; 3) роботи соціального педагога з окремою соціальною групою (через здійснення широкомасштабної соціовиховної, просвітницької, превентивної діяльності в контексті сталого розвитку; 4) роботи з окремою особистістю (здійснення корекційно-реабілітаційної діяльності, індивідуального ознайомлення представників різних соціальних груп із конкретними розвивальними методиками, способами самоорганізації, розвитку суб'єктності тощо) [2, с. 97]. Під готовністю майбутніх фахівців соціальної галузі до діяльності в контексті сталого розвитку розуміємо інтегра-

тивну особистісно-професійну здатність, що ґрунтується на здобутих студентами мотиваційних, теоретичних і практичних цінностях та досвіді й виявляється в активній творчій соціально-педагогічній діяльності зі сталого розвитку соціальних груп, що водночас забезпечує сталий розвиток і саморозвиток (духовно-ціннісний, особистісно-соціальний, професійно-творчий) майбутніх соціальних педагогів і працівників.

Уважаємо, що невід'ємною умовою ефективності підготовки фахівців соціальної галузі до діяльності зі сталого розвитку соціальних груп є стимулювання здобувачів освіти до самоорганізації й самоуправління власною діяльністю й розвитком, що забезпечує їх становлення як активних суб'єктів професійної діяльності в досліджуваному напрямі, здатних діяти для стимулювання до сталого розвитку представників різних соціальних груп із метою їх подальшого просування на рівень саморозвитку й самоуправління.

Аналіз праць І. Гук [5], Л. Рибалко [6], С. Хатунцевої [7] та інших дослідників під самоорганізацією дозволяє розуміти систему здібностей та умінь мобілізувати можливості особистості для досягнення особистісно чи суспільно значущої мети, що потребує виявлення цілеспрямованості, волі, здатності до активного самотворення самого себе з урахуванням власних можливостей, здібностей та устремлень на підґрунті відповідальності перед самим собою за результати своїх дій чи життя загалом, здатності до критичної оцінки самого себе, прагнення до найповнішої реалізації власної місії та призначення. Відповідно, структурними компонентами здатності до самоорганізації є мотиваційно-цільовий, організаційно-проектувальний, операційно-виконавчий, оцінно-регулятивний [5], що відображають здатність людини визначати мету, проектувати ефективні способи її досягнення, реалізовувати їх та оцінювати результати.

Щодо поняття самоуправління вважаємо, що самоорганізація й самоуправління є взаємопов'язаними та взаємооберненими поняттями – для того, щоб досягти будь-якої мети (навчальної, особистої, суспільної) – потрібно: 1) організувати (налагодити) певну діяльність; 2) управляти нею й керувати самим собою для досягнення мети; 3) спілкуватися, взаємодіяти із середовищем, збагачуватися інформацією, досвідом. Саме інваріанти організації, управління та спілкування є основою для виокремлення етапів роботи з формування здатності майбутніх соціальних педагогів і працівників до самоорганізації й самоуправління, що водночас забезпечує набуття ними здатності сприяти виходу представників різних соціальних груп на рівень саморозвитку й самоорганізації.

Уважаємо, що для майбутніх фахівців соціальної галузі здатність до самоорганізації та самоуправління (за якої вони самі, без зовнішніх спонукань діють у певному напрямі) є особ-

ливо важливою, адже вони мають бути здатними не лише організувати себе, а й бути спроможними організувати інших – сприяти виходу представників соціальних груп на рівень самоорганізації й самоуправління власною діяльністю та розвитком. Переконані, що означена здатність тісно пов'язана з розвиненою суб'єктністю особистості, можливістю бути творцем власного життя – свідомо визначати стратегічну мету (діяльності, розвитку, життєдіяльності загалом) і тактичні цілі, обирати шляхи їх досягнення, контролювати результати, моделювати майбутню діяльність, напрями подальшого розвитку [8]. На рівні щоденних дій самоорганізація, зокрема, виявляється у здатності планувати свою діяльність протягом дня, визначати найбільш важливі справи, контролювати їх здійснення, не розтрачувати час на другорядне, незначне, не бути залежним (наприклад, від перегляду серіалів, мережі Інтернет, спілкування в соціальних мережах тощо) і залишатися гармонійною особистістю.

Таким чином, стимулювання суб'єктів освіти до самоорганізації й самоуправління є одним із найважливіших завдань у контексті формування їхньої готовності до діяльності зі сталого розвитку соціальних груп, котрий, як ми вже відзначали, можливий лише на основі самокеруваності, оскільки не можна будь-кому нав'язати певну лінію розвитку – такий розвиток можливий лише на основі внутрішніх переконань (чіткого усвідомлення наслідків нерозумного способу життя, розуміння того, що лише сталість розвитку та цілеспрямовані дії уможливають досягнення важливої мети), дієвої здатності керувати собою, спрямовувати власні дії, виявляти волю для подолання будь-яких деструктивних зовнішніх чи внутрішніх (відволікання, лінощі, небажання діяти, брати відповідальність на себе) факторів.

З урахуванням особливостей діяльності зі сталого розвитку соціальних груп вважаємо, що організаційно-управлінські вміння фахівця соціальної галузі відображають здатність соціального педагога та працівника: організувати соціально-педагогічну діяльність зі сталого розвитку соціальних груп на засадах цілісності; ініціювати й координувати діяльність різних соціальних суб'єктів для спільної роботи з метою сталого розвитку соціальних груп для досягнення синергетичного, взаємопосилюючого ефекту; створювати духовно насичене розвивально-творче середовище у професійній діяльності; здійснювати резонансне аксіологічне управління розвитком соціальної групи з метою поступового переведення її представників на рівень самоорганізації та самоуправління власним розвитком; сприяти розвитку усвідомленої суб'єктності представників соціальної групи, їхньої здатності керувати процесами власного розвитку; налагоджувати взаємодію, спільну діяльність різних соціальних груп для взаємодопомоги щодо вирішення власних

проблем і спільного вирішення важливих суспільних завдань.

Щодо розвитку здатності особистості до самоорганізації та самоуправління відзначимо: здійснений нами науковий пошук засвідчує, що саме створення сприятливого середовища сприяє духовно-творчому, особистісно-соціальному, суб'єктно-діяльнісному розвитку індивіда, коли зовнішні стимулювальні чинники активізують внутрішні механізми його саморозвитку та самоорганізації. Це забезпечує не розвиток «ззовні», а вихід на рівень самоуправління власним розвитком, спонукає відповідально творити власний життєвий простір. Переконані, що саме створення духовно насиченого розвивально-творчого середовища в освітньому процесі вишу (як сукупності умов – навчально-виховних, соціально-психологічних, змістовно-методичних, організаційно-управлінських, котрі сприяють духовно-творчому і професійно-суб'єктному розвитку майбутніх фахівців, забезпечують їх активну діяльність щодо здобуття системи професійних знань, набуття стійкої системи духовно-ціннісних орієнтирів і практичних умінь створювати відповідну атмосферу у професійній діяльності) є невід'ємною умовою розвитку вмінь самоорганізації та самоуправління майбутніх фахівців соціальної галузі [9].

Створення такого середовища відбувається завдяки посиленню духовного-ціннісного й розвивально-творчого векторів усіх видів діяльності у процесі професійної підготовки – навчальної, виховної, практичної, волонтерської, науково-дослідницької, самоосвітньої, які спрямовані на здобуття досвіду здійснення різних видів соціально-педагогічної діяльності в контексті стимулювання соціальних груп до сталого розвитку, зокрема розробку і реалізацію соціально-виховних, мотиваційних, рекламно-інформаційних, просвітницьких, профілактичних заходів у процесі волонтерської та практичної діяльності, соціальної реклами, соціально-педагогічних проєктів, програм залучення виховного потенціалу соціуму для створення духовно насиченого розвивального середовища у мікросоціумі з метою поступового просування представників різних соціальних груп на рівень сталого розвитку. Провідною ідеєю створення духовно насиченого розвивально-творчого освітнього середовища в освітньому процесі вишу є залучення до цього процесу всіх суб'єктів педагогічного процесу, у т. ч. самих здобувачів освіти, в ході чого майбутні соціальні педагоги та працівники виступають як суб'єкти свого професійного становлення, набувають чіткої установки на створення відповідного середовища у процесі професійної діяльності, а також вмінь налагоджувати духовно насичену розвивально-творчу атмосферу під час проведення соціально-виховних, волонтерських заходів, у процесі практичної діяльності.

У нашому дослідженні обґрунтовуємо такі етапи розвитку вмінь самоорганізації й самоуправ-

ління майбутніх фахівців: 1) організаційно-ціннісного, спрямованого на формування в суб'єктів освіти стійкої мотивації до діяльності зі сталого розвитку соціальних груп на підґрунті розуміння її значущості для кожної людини і соціуму, усвідомлення майбутніми фахівцями власної місії, вагомості впливу на соціум через професійну діяльність; 2) розвивально-творчого, орієнтованого на стимулювання студентів до розробки системи соціально-виховних, просвітницьких заходів для здійснення цілісного впливу на мислення, почуття, волю, свідомість, переконання, вчинки представників різних соціальних груп із метою їх стимулювання до сталого розвитку та їх реалізації у процесі соціально-виховної, практичної, волонтерської діяльності в закладах освіти, центрах соціальних служб, соціально-психологічної реабілітації, що сприяє становленню майбутніх соціальних педагогів і працівників як активних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності в контексті дослідження; 3) етапу самоорганізації й самоуправління, націленого на стимулювання майбутніх фахівців до підбиття підсумків, здійснення професійної рефлексії, осмислення власного досвіду діяльності, якісного оцінювання отриманих результатів, виявлення найефективніших способів впливу на систему цінностей і мотивів, переконання, волю, вчинки представників різних соціальних груп; самооцінки власної готовності до професійної діяльності в контексті сталого розвитку, а також екстеріоризації власних досягнень і досвіду, участі в організації освітньо-виховного простору. На цьому етапі майбутні фахівці здатні не лише до самоорганізації власної діяльності, а й до організації діяльності інших – за власним почином реалізують авторські програми та проєкти для сталого розвитку представників різних соціальних груп, діють для популяризації волонтерської діяльності у студентському середовищі, професії соціального педагога в суспільстві.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що розвиток вмінь самоорганізації й самоуправління майбутніх фахівців соціальної галузі (зокрема координувати діяльність різних соціальних суб'єктів для створення духовно насиченого розвивального середовища в соціумі з метою переведення суб'єктів соціальної групи на рівень самоорганізації й самоуправління) значною мірою визначає успішність професійної діяльності зі сталого розвитку соціальних груп. Якщо майбутні фахівців не будуть здатні до саморозвитку й самоорганізації, вони ні в якому разі не зможуть сприяти виходу соціальних груп на рівень самоорганізації й самоуправління. Розвиток досліджуваних умінь студентів можливий завдяки створенню духовно насиченого розвивально-творчого середовища в освітньому процесі вишу, взаємодія з яким сприяє: формуванню в майбутніх фахівців стійкої мотивації та прагнення до діяльності зі сталого розвитку соціальних груп

на підґрунті розуміння її безперечної значущості та цінності для кожної людини і соціуму; усвідомленню майбутніми фахівцями власної місії, вагомості впливу на соціум через професійну діяльність, що сприяє мобілізації внутрішніх ресурсів для її здійснення, стимулює до саморозвитку, набуття необхідних знань, умінь, розвитку здатності до самомотивації; здобуттю досвіду відповідної діяльності під час навчання в університеті, виходу майбутніх фахівців соціальних педагогів і працівників на рівень сталого розвитку й саморозвитку (суб'єктно-діяльнісного, особистісно-соціального, духовно-творчого).

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є висвітлення досвіду формування готовності майбутніх соціальних педагогів і працівників, зокрема розвитку їхньої самоуправлінської компетентності під час навчання в університеті.

Список використаної літератури:

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
2. Кабусь Н.Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до сталого розвитку соціальних груп: теорія і практика : монографія. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2017. 416 с.
3. Іонова О.М. Системно-синергетичний підхід до аналізу вальдорської школи. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми виховання і спорту*. 2012. № 3. С. 61–64.
4. Рижанова А.О. Розвиток соціальної суб'єктності та принцип субсидіарності соціально-педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 48. С. 130–141.
5. Гук І.П. Зміст структурних компонентів самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. Вип. 1 (12). 2015. Т. 2. С. 26–28.
6. Рибалко Л.С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект) : монографія. Запоріжжя : ЗДМУ, 2007. 443 с.
7. Khatuntseva S., Kabus N., Portyan M., Zhernovnykova O., Kara S., Knysh S. The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 2020, Vol. 12, Issue 1, P. 185–197. DOI:10.18662/rrem/208.
8. Kabus N. The use of activity-based approach as methodological basis of prospective social workers' training to sustainable development of social groups. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 2016. № 66, P. 83–90. DOI:10.18052/www.scipress.com/ILSHS.72.83.
9. Kabus N. Providing a spiritually full stimulating and creative environment as the condition of effectiveness of social and pedagogical activities for sustainable development of social groups. *Journal of Sociology and Anthropology*. US : Newark, 2017. Vol. 1. № 1. P. 17–25. DOI:10.12691/jsa-1-1-3.

Kabus N. Development of the ability to self-organization and self-management as a condition of formation of readiness of future experts of social field for sustainable development of social groups

The article is deals with the search for the effective ways of developing skills of self-organization and self-management of future professionals in the social field. The study proves that the presence of organizational and managerial skills determines the ability of social teachers and social workers to organization and management of activities for sustainable development of social groups in order to gradually transfer their representatives to the level of self-organization and self-management. Such skills also allow organizing interaction of different social actors for joint activities with a view of sustainable development of the individual, social group, society as a whole.

In accordance with the purpose, the essence and conditions of sustainable development of social communities as well as features of socio-pedagogical activities for sustainable development of social groups are defined. Organizational and managerial skills of a social worker are revealed as a component of their readiness to work in the context of sustainable development. It is proved that creation of a spiritually full stimulating and creative environment in the educational process of higher institution (as a set of educational, socio-psychological, content-methodological, organizational and managerial conditions that promote spiritual-creative and professional-subjective development of future professionals) is an integral condition for the development of self-organizational and self-managerial skills of future specialists of social field.

The stages of development of the ability to self-organization and self-management of future specialists are substantiated. These stages are organizational-value, developmental-creative, stage of self-organization and self-management, which altogether contribute to formation of future social teachers and workers as active subjects of social and pedagogical activity for sustainable development of social groups. They become able to self-organize their own activities and organize the activities of other people – act to promote volunteering in the student environment as well as to promote the profession of social educator and worker in society. On their own initiative future specialists implement author's programs and projects in the context of sustainable development in order to gradually move various social groups' representatives up to the level of self-organization and self-management.

Key words: sustainable development, social group, social and pedagogical activity, specialists of social field, readiness, self-organization, self-management.